

Celibidache
și Furtwängler

Klaus Lang (născut în 1938) a făcut studii de muzicologie și istoria artei. În perioada 1970–2003 a fost redactor muzical la Sender Freies Berlin și realizator de emisiuni de radio și televiziune. A scris despre Wilhelm și Elisabeth Furtwängler, Herbert von Karajan și Mozart.

KLAUS LANG

Celibidache
și Furtwängler

Marele conflict postbelic de la Filarmonica din Berlin

Traducere din germană de
Vlad Nicolau

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Vlad Zografi
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cecilia Laslo
DTP: Radu Dobreci, Carmen Petrescu

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Klaus Lang
*Celibidache und Furtwängler. Der große philharmonische Konflikt
in der Berliner Nachkriegszeit*
Copyright © Wißner-Verlag GmbH & Co. KG, Germany
All rights reserved

© HUMANITAS, 2015, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Lang, Klaus
Celibidache și Furtwängler: marele conflict postbelic
de la Filarmonica din Berlin / Klaus Lang;
trad. Vlad Nicolau. – București: Humanitas, 2015
Bibliogr.
ISBN 978-973-50-4878-5
I. Nicolau, Vlad (trad.)
78.071.2

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382 / 0723 684 194

Prefață la prima ediție

Pare greu de crezut. Cel dintâi, Wilhelm Furtwängler, nu mai este în viață din 1954, și totuși amintirea lui e vie în memoria noastră. Pe de altă parte, Sergiu Celibidache este din 1979 director general muzical la München, și preferă să păstreze tăcerea în privința trecutului său. Între ei a existat o strânsă legătură în Berlinul postbelic. Au fost prieteni, s-au certat, iar drumurile celor doi s-au despărțit. Orchestra Filarmonică din Berlin a avut pentru unul o iubire fără margini, și, în cele din urmă, nu l-a mai dorit pe celălalt.

Celibidache este o fire profund contradictorie. Chiar și existența lui artistică e o bătălie, o luptă pentru adevăr în muzică. „Afirm că sunt cel mai obiectiv dirijor“, spunea el odată, dar astăzi a devenit simbolul interpretării subiective. În afara cronicilor la concertele sale, nu se poate citi aproape nimic despre dirijorul român.

Cel mai mare dicționar muzical german, *Muzica în trecut și în prezent*, nu îl onorează la litera C prin nici un cuvânt, dar îl menționează în alte două locuri, cu date inexacte. Cărți nu a scris acest om extrem de inteligent, așa încât despre el avem doar câteva interviuri, comentarii și articole de ziar.

De partea cealaltă avem însă în viață o martoră prețioasă: Elisabeth Furtwängler, văduva marelui dirijor și compozitor. La Clarens, pe malul lacului Geneva, ea veghează asupra moștenirii sale cuprinzând o vastă corespondență, care e stivuită în bibliorafturi și așteaptă să fie publicată.

Am cunoscut-o pe Elisabeth Furtwängler în 1974, cu ocazia unei emisiuni radiofonice la comemorarea a douăzeci de ani de la moartea soțului ei. În 1977, am primit o carte poștală cu invitația permanentă de a vizita casa Furtwängler. Până când am ajuns acolo au mai trecut însă opt ani. Atunci, la Clarens, la aniversarea a o sută de ani de la nașterea lui Wilhelm Furtwängler, am discutat ore întregi. Aceste înregistrări pe bandă de magnetofon s-au transformat într-un articol de ziar: „El voia să fie ireproșabil“.

Biblioteca și scrisorile lui Furtwängler se aflau la dispoziția mea. Am căutat imediat documente despre Sergiu Celibidache. Și cu el avusesem o primă întâlnire semnificativă tot în noiembrie 1974. Era pe atunci prim-dirijor invitat al Orchestrei Simfonice Radio din Stuttgart, și, cu ocazia unui concert susținut la Liederhalle, mi-a acordat un interviu mai amplu. A fost singurul prilej în care mi-a vorbit pe larg despre perioada sa de la Berlin, imediat după război. Aceste declarații și completările de la München, din 1985, au rămas până astăzi cele mai importante surse de informare ale mele.

La Clarens, Elisabeth Furtwängler a fost imediat de acord să-mi încredințeze corespondența dintre soțul ei și Celibidache: „Găsesc că ar fi absolut corect să devină publică, din moment ce aruncă o lumină asupra amândurora.“ Am fost împreună la Montreux pentru fotocopiere, așa încât m-am întors la Berlin cu cele mai tulburătoare documente care îmi căzuseră vreodată în mâini.

Ce avem la dispoziție, ce este nou pentru iubitorul de muzică? Materialul de referință e constituit din 48 de documente, din perioada 4 aprilie 1946 – 21 octombrie 1952. Din cursul acestor șase ani și jumătate există 22 de scrisori adresate de Furtwängler lui Celibidache, care sunt acum publicate pentru prima dată. Toate sunt dactilografiate și, în general, ușor lizibile. Furtwängler nu scria la mașină, nici măcar cu două degete. De aceea, pentru corespondență, cel puțin începând din 1947, apela la secretare, care mai

întâi stenografiau formulările sale. Originalele scrisorilor astfel redactate se află în posesia lui Celibidache sau sunt pierdute. Copiile sunt materialul nostru de lucru. Întrucât, înaintea semnării, foile de indigo au fost scoase, copiile nu conțin în nici un caz corecturi de mână.

În afara scrisorilor lui Furtwängler, am găsit un „acord prealabil“ cu Orchestra Filarmonicii din Berlin și o scrisoare a orchestrei către Celibidache, autorizată de Furtwängler. Corespondența cu omul său de încredere din filarmonică, Fritz Peppermüller, a fost integrată în materialul de referință, în măsura în care se lega de tema în discuție. Nici doamna Karin Peppermüller, văduva fostului membru al Filarmonicii, decedat în 1965 la Berlin, n-a avut nimic împotriva publicării scrisorilor.

Întrucât Sergiu Celibidache nu va accepta probabil nici odată publicarea scrisorilor sale, trebuiau găsite cuvinte care să lege între ele documentele din arhiva Furtwängler, și din care să reiasă jocurile de putere ale celor doi muzicieni. Realizarea unei astfel de punți a fost desigur înlesnită de faptul că, în ultima vreme, la Celibidache au apărut comportamente asemănătoare celor de atunci. Mărturiile unor membri ai filarmonicii din anii 1946–1954 au completat imaginea.

Pe de altă parte, doamna Furtwängler, căreia, pe 13 noiembrie 1947, Celibidache a dorit să-i ofere prin intermediul soțului ei nu o „idee despre orchestră“ [*Orchesteridee*], ci o orhidee [*Orhidee*], a adus atât de multe completări în discuții ulterioare și în scrisori, încât, în bună măsură, se poate da un răspuns concludent la întrebarea esențială: de ce, în 1954, Sergiu Celibidache nu a devenit urmașul lui Furtwängler ca director general muzical al Orchestrei Filarmonicii din Berlin, și de ce a dirijat el această orchestră pentru ultima oară pe 20 octombrie 1954, adică exact cu o zi înainte de decesul lui Furtwängler?

Corespondența dintre Celibidache și Furtwängler este cu siguranță incompletă. Unele file nu sunt datate, așa

încât ele nu pot fi așezate în ordinea corectă decât cu mare greutate. Înainte de toate, m-am orientat după o agendă întocmită cu toată meticulozitatea.

Sursa principală de date certe și un neprețuit ajutor a fost pentru mine lucrarea în trei volume a lui Peter Muck, apărută în 1982, cu ocazia centenarului înființării Orchestrei Filarmonicii din Berlin. Alte informații am extras din lucrarea autorizată de Elisabeth Furtwängler și cuprinzând date biografice ale soțului ei, publicată de Martin Hürlimann în 1955 la Editura Atlantis. La acestea s-a adăugat discografia publicată de Henning Smidth Olsen (1973), împreună cu lista cuprinzând programele concertelor lui Furtwängler, operele dirijate și conferințele ținute din 1947 până în 1954.

În cazul lui Sergiu Celibidache, nu m-am putut mișca pe un teren la fel de ferm. Întrucât până astăzi nimeni nu i-a putut întocmi o biografie fără goluri, pornind de la informații din ziare, s-a alcătuit doar o schiță întemeiată vag pe un *terminus ante quem*. Din relatări jurnalistice mai mult sau mai puțin demne de încredere, nu s-a putut extrage decât un fir roșu subțire al vieții unui dirijor, care a început la Orchestra Filarmonicii din Berlin și, parcurgând o odisee de funcții dirijorale, a dus în cele din urmă la Orchestra Filarmonicii din München.

Cartea de față încearcă să lămurească, pentru prima oară, raporturile dintre doi mari dirijori ai secolului XX. Rămân multe neclarități, s-au scris multe lucruri ipotetice și eventual eronate. Sunt totuși convins că prietenii lui Furtwängler și ai lui Celibidache își vor stimula în bună măsură intuiția și fantezia pentru a da o bază cât mai largă faptelor certe identificate. În fine, cel mai frumos dar ar fi dacă Celibidache însuși, ajuns în plină maturitate, ar lămuri lucrurile. Personalitatea sa artistică impunătoare și venerația sa față de Wilhelm Furtwängler ar fi confirmate prin acest gest.

Klaus Lang
martie 1988

Prefață la ediția a doua

Recenziile la prima ediție m-au surprins într-o privință: mi s-a reproșat în repetate rânduri că la scrierea cărții despre Celibidache nu aș fi deținut decât scrisorile lui Furtwängler, asta deși încă din prefață am considerat important să arăt limpede și fără echivoc că nu așa stau lucrurile. De asemenea, am prezentat în anexă un tabel al tuturor documentelor, cu precizarea datelor și locurilor de unde fuseseră expediate scrisorile. Nu, încă de atunci, din 1988, când m-am încumetat să scriu cartea despre Celibidache, mă aflam în posesia tuturor scrisorilor disponibile.

Alta era problema. La 20 noiembrie 1985 îi scrisesem lui Sergiu Celibidache, director general muzical al Filarmonicii din München, printre altele: „[...] așadar, doamna Elisabeth Furtwängler mi-a încredințat recent corespondența pe care ați purtat-o între 4 aprilie 1946 și 21 octombrie 1952 cu Wilhelm Furtwängler. Aceasta confirmă în totalitate cât de mare și de sinceră era stima dumneavoastră reciprocă. Scrisorile lămuresc un capitol necercetat al istoriei postbelice a filarmonicii și dovedesc cât de mult v-ați luptat pentru Furtwängler într-o perioadă deosebit de grea. Doamna Furtwängler mi-a permis să public scrisorile soțului ei. V-aș ruga acum și pe dumneavoastră să aprobați publicarea scrisorilor dumneavoastră către Furtwängler.”

Strădaniile mele de a primi personal, în scris sau telefonic, un răspuns de la Celibidache s-au lovit de o barieră

de granit. Încăpățânatul dirijor mi-a barat imediat orice acces. Mi-a devenit limpede că trebuia – și voiam – să merg mai departe de unul singur.

Verdictul juriștilor era fără echivoc: tipărirea scrisorilor lui Celibidache și citarea lor textuală îmi erau interzise. Trebuia să construiesc deci punți de înțelegere între scrisorile lui Furtwängler, adică să ofer indicii privind cele scrise atunci de maestrul Celibidache. Așa am și procedat – subliniez încă o dată: cunoscând întreaga corespondență.

Au trecut anii. Celibidache a murit în 1996, iar la München s-a înființat în memoria sa o fundație. Directorul artistic al acesteia, dirijorul Mark Mast, m-a căutat în 2002 la Berlin, pentru a obține de la mine scrisorile originale, pe care Elisabeth Furtwängler mi le dăruise între timp. N-am fost de acord cu această pretenție a fundației, fiindcă îmi imaginasem o altă ordine a prezentării scrisorilor. Mai întâi cititorii cărții trebuiau să afle conținutul documentelor, iar abia apoi să se discute despre expunerea lor.

Am considerat că era de datoria mea să lucrez la noua ediție. În 1988, mă gândeam că cititorii „și vor stimula în bună măsură intuiția și fantezia pentru a da o bază cât mai largă faptelor certe identificate” despre Celibidache. Și, într-adevăr, am primit scrisori de la Berlin, München și Viena, până și din Belgia și din România. Acestea au umplut un întreg fișier. Rectificările, noutățile și completările vizează întreaga corespondență.

După 1988 nu m-am mai încumetat să mă apropiu de celebrul dirijor român. În biografia lui se spusese deschis, fără menajamente – dar cinstit! – totul despre comportamentul său în perioada postbelică berlineză. De asemenea, îi trimisese bineînțeles lui Celibidache la München un exemplar din prima ediție, cu o dedicație personală. Îmi era clar că iarăși nu voi primi nici un răspuns. Mai degrabă socoteam că se va înfuria.

Mai mulți domni, precum și o iubită de odinioară, l-au abordat în legătură cu cartea și cu anii tinereții sale „dez-

lănțuite“. A spus că nu era deloc supărat pe mine, adăugând: „Să vină el la mine cât de curând.“ Dar „el“ a preferat să nu vină, ci să rămână în cuibul lui protector.

Astfel, de fapt, între noi n-a existat o împăcare, dar pe semne că mi-a purtat un oarecare respect, chiar dacă în ochii lui nu puteam fi decât unul dintre acei „jurnaliști“.

Amintirile mele personale legate de Celibidache au rămas, în ciuda jignirilor sale, pozitive. După părerea mea, a fost până la sfârșit un om simpatic și foarte cinstit.

„Din nimic nu iese nimic“, spune zicala populară, iar această înțelepciune se potrivește mai ales marilor talente artistice. Dacă uneori comportamentul lor rămâne de neînțeles pentru omul de rând, ar trebui totuși să fim fericiți că ele există. În ultimă instanță, ele ne dăruiesc atât de mult în lumea noastră searbădă, adesea total lipsită de fantezie.

Klaus Lang
2009

Leo Borchard

Istoria postbelică a Orchestrei Filarmonicii din Berlin n-a început nici cu Wilhelm Furtwängler, nici cu Sergiu Celibidache. Furtwängler trăia în Elveția, iar autoritățile aliate de ocupație îi suspendaseră dreptul de a dirija. Celibidache studia din 1936 la Academia de Muzică din Berlin (Staatliche Akademische Hochschule für Musik) și la Universitatea Friedrich Wilhelm. Mai nimeni nu-l cunoștea.

Omul primei ore s-a numit Leo Borchard. Lui îi era hărăzită într-adevăr, așa cum spune titlul cărții lui Matthias Sträßner, „o carieră neîmplinită“. Borchard s-a născut la Moscova, pe 30 martie 1899, într-o familie germană. Tine-rețea agitată petrecută în Rusia, Finlanda, Elveția, Franța și Italia i-a înlesnit deprinderea a șapte limbi pe care le vorbea fluent. În copilărie nu învățase să cânte numai la vioară, ci și la pian, al cărui studiu l-a continuat la Berlin, în clasa de măiestrie a lui Eduard Erdmann. De asemenea, Hermann Scherchen¹ i-a dat lecții de dirijat. Bruno Walter² la

1. Dirijorul Hermann Scherchen (1891–1966) a avut un repertoriu extrem de bogat. Cunoscut poate mai ales pentru interpretarea muzicii lui Bach (a realizat și o celebră transpunere pentru orchestră a *Artei fugii*), a dirijat de asemenea lucrări clasice sau romantice, dar a fost și un mare susținător al compozitorilor contemporani. Karl Amadeus Hartmann s-a numărat printre elevii săi. (N. ed.)

2. Mare interpret al muzicii clasice și romantice, Bruno Walter (1876–1962) a fost unul dintre principalii promotori ai simfoniilor

Opera Municipală și Otto Klemperer¹ la Opera de Stat l-au ales drept corepetitor.

Debutul lui Leo Borchard la filarmonică a avut loc pe 3 ianuarie 1933, cu *Simfonia Militară* de Haydn. Curând s-a dovedit însă a fi – la fel ca Fritz Busch² – un adversar înverșunat al războiului și al nazismului. În pofida deselor sale concerte cu filarmonica, nu făcea parte din elita dirijorilor de la Berlin. De succes s-a bucurat mai mult în străinătate, astfel că la Berlin a intrat într-un con de umbră. În februarie 1945, a fost formal diagnosticat ca „bolnav de rinichi”. În schimb, noaptea lipea pe ziduri afișe pe care scria: „Aruncați în stradă toate fotografiile lui Hitler și ale acoliților săi. Organizați rezistența armată!”

Toate acestea nu le-am cunoaște astăzi dacă prietena de atunci a lui Borchard, Ruth Andreas-Friedrich, nu le-ar fi notat în jurnalul ei. Această berlineză, cam de-o vârstă cu Borchard, lucra într-o librărie, după război a scos primul ziar pentru femei, *sie* („ea”), și a murit în 1977 la München. Dar cum a murit Leo Borchard?

Scriind despre „omul din umbră”, Ruth Andreas-Friedrich prezintă faptele cu precizie, din moment ce ea însăși s-a aflat împreună cu Andrik Krassnow (alias Borchard) în

lui Gustav Mahler, pe care de altfel l-a cunoscut pe când lucra la Opera din Hamburg. Din 1933, după venirea la putere a naziștilor, a dirijat mai mult la Viena, iar în 1939 s-a stabilit în America, unde a făcut o serie remarcabilă de înregistrări cu Orchestra Simfonică Columbia. (*N. ed.*)

1. Dirijorul și compozitorul Otto Klemperer (1885–1973) s-a refugiat în America în 1933, pentru a se stabili după război în Anglia. Au rămas celebre înregistrările sale cu simfoniile lui Beethoven și Brahms, și cu operele lui Mozart, făcute cu Orchestra Philharmonia din Londra. (*N. ed.*)

2. Dirijorul Fritz Busch (1890–1951) a fost dat afară de naziști, în 1933, din postul ocupat la Opera din Dresda. Ca director al Festivalului de Operă de la Glyndebourne, a dirijat spectacole rămase în memoria publicului, unele dintre ele înregistrate. (*N. ed.*)

fața puștilor învingătorilor ruși. Numai pentru că Borchard a putut cânta imnul sovietic tare și fără greșeală au rămas ei în viață.

Și iată că a venit pacea, dar cum? Ruth Andreas-Friedrich: „Acolo este filarmonica. Sau mai degrabă: acolo a fost ea odată, până la 29 ianuarie 1944. Acolo unde a dirijat odinioară Bruno Walter, zace între grămezi de moloz și ziduri pârjolite cadavrul unui cal bălan. Trupul umflat, ochii negri, împietriți. Înfiorătoare natură statică sub arcade sfărâmate. Bernburger Straße e un morman de pietre.“

Pe 4 mai bătălia Berlinului se sfârșise, ziua de 8 mai adusese capitularea necondiționată. Membrii filarmonicii și-au îndeplinit îndatorirea esențială când, pe jos sau cu biciclete rablagite, au ajuns în clădirea intactă a Palatului Titania (Titania-Palast). Pentru Leo Borchard era șansa vieții lui. A obținut de la generalul Bersarin autorizația de a lucra în continuare, și a dat concerte, la început numai pentru armata rusă de ocupație. Apoi însă, concertele au fost și pentru berlinezii înfomețați și eliberați. La 26 mai, au răsunat uvertura la *Visul unei nopți de vară* de Mendelssohn, *Concertul pentru vioară în la major* de Mozart, cu concertmaistrul Ulrich Grehling, și *Simfonia a IV-a* de Ceaikovski.

Cu voința sa de fier, Leo Borchard ajunsese în sfârșit acolo unde își dorise dintotdeauna să fie. În Titania-Palast, în Casa Radiodifuziunii, în (ceea ce se numește azi) Theater des Westens și în Park an der Argentinischen Alee el a dirijat orchestra de 22 de ori. Apoi s-a produs catastrofa.

În ziua de 23 august era invitat la masă, împreună cu Ruth Andreas-Friedrich, de către un colonel englez iubitor de muzică. La ora șapte seara au fost aduși cu mașina la vila acestuia din Grunewald. A fost o cină foarte plăcută, dar la ora unsprezece se dădea stingerea în Berlin. Cu puțin înainte de ora unsprezece, colonelul în persoană și-a condus invitații spre casă. Orașul era cufundat în întuneric, doar ici-colo se vedeau soldați pe marginea drumului. În

Cuprins

<i>Prefață la prima ediție</i>	5
<i>Prefață la ediția a doua</i>	9
Leo Borchard	13
În casa Sombart	18
Imaculat politic	29
Mișcat până la lacrimi	39
Pe lista neagră	43
La Berlin, fără baghetă	53
N-a fost deloc un miracol	56
Să nu-ți pierzi răbdarea	62
Furtwängler și America	79
Thomas Mann împotriva lui Furtwängler	84
Duminica Rusaliilor 1947	89
Marea probă de rezistență nervoasă	96
Chinurile compoziției	111
Clarificarea raporturilor	119
Poate fi loțiitorul ținut în loc?	130
Greaua zămislire a <i>Simfoniei a II-a</i>	141
Titania-Palast din Berlin	146
Blocada Berlinului	157
Joc de picioare pugilistic	166
Nici un director artistic la orizont	181
Cenzură	189
Colegul nostru Ka.	196
Coroana lui Toscanini	220
Furtwängler din nou dirijor principal	226

Ultima șansă	237
Contractele sunt o prostie	246
Atmosfera în Republica Federală Germană	250
Furtwängler și înregistrările pe disc	255
Intrigi	258
Certat de Furtwängler	266
Lumina roșie a semaforului	269
Acompaniatorul de serviciu	271
Spulberarea încrederii	275
Analiza unei oferte	285
Îndepărtarea	289
Ca o primadonă jignită	296
Ultima scrisoare a lui Celibidache și despărțirea	305
O proteză auditivă pentru Furtwängler	309
Karajan la start	317
Celibidache vrea să „frângă” orchestra	323
Marea Cruce de Merit	328
Marcat de Furtwängler	333
Celibidache despre el însuși	343
 Anexă	
Privire de ansamblu asupra scrisorilor	361
Tabel al concertelor de după război conduse de Leo Borchard, Sergiu Celibidache și Wilhelm Furtwängler	363
Cronologie Wilhelm Furtwängler	365
Cronologie Sergiu Celibidache	373
 Bibliografie	383